

Unikornis Nyelvi olimpia középiskolásoknak

2. forduló* (2018. május 1. – május 31.)

A három feladat megoldását 3 külön dokumentumként kérjük beküldeni, .doc, .docx vagy .rtf formátumban! A dokumentumokat a csapatnév és a feladat számának kombinációjával nevezzétek el! (pl. GumiabroncsII.docx) A dokumentumokban használjatok Times New Roman betűtípust, 12-es betűméretet és egyes sorközt!

A megoldásokat **május 31-én 23:59-ig** várjuk az unikornis2014@gmail.com címre.

Jó munkát!

* A feladatokat Boér Máté, Erdei-Doloczki Csilla és Kádár Edit állította össze.

I. feladat: Tlön (35 pont)

Komoly eltérések mutatkoznak meg nyelv és nyelv között a tekintetben, hogy milyen szófaji kategóriákból gazdálkodnak, és mire használják ezeket. Az újperzsában például nincs határozott névelő, azonban az, hogy egy ige tárgya határozott,¹ jelölhető egy névutóra emlékeztető szócska segítségével. A japán nyelv jellemzően főnév- vagy igereszerűen viselkedő elemekkel él ott, ahol az európai nyelvek melléknevet használnának. A Jorge Luis Borges egy novellájában (*Tlön, Uqbar, Orbis Tertius*) felbukkanó Tlön² lakói azonban olyan nyelveket beszélnek, melyeknek szófajrendszere még mindezek fényében is szélsőségesen sajátosnak mondható:

„Szerintük a világ nem térbeli tárgyak együttese, hanem egymástól független események heterogén sorozata. Nem térbeli, hanem szukcesszív, időbeli. Tlön feltételezhető *Ursprache*-jában, amelyből »jelenlegi« nyelvei és dialektusai származnak, nincsenek is főnevek: személytelen igék vannak, amelyeket határozói értékű, egytagú szuffixumok (vagy prefixumok) egészítenek ki. Például nincs olyan szó, amely a *hold* szónak felelne meg, hanem olyasféle ige van, amilyen a *holdadzik* vagy *holdallik* lenne. Azt, hogy *Fölkelt a hold a folyó fölött*, így mondják: *hlör u fang axaxaxas mlö*, vagyis sorrendben: fölfelé (*upward*) hátul tartós(an)-folyik holdallott. (Xul Solar röviden így fordítja: fönt hátul elfolyó holdallott. *Upward, behind the onstreaming it mooned.*)

Az eddigiek a déli félteke nyelveire vonatkoznak. Az északi félteke nyelveiben (amelyek *Ursprache*járól nagyon kevés adat van a tizenegyedik kötetben) nem az ige az alapsejt, hanem az egy szótagú melléknév. A főnév melléknevek halmozásából jön létre. Nem azt mondják, *hold*, hanem hogy *légies-világos sötét-gömbölyűn* vagy *narancsszínű-halvány-égi*, vagy akármilyen más kombinációval. Itt most éppen egy valóságos tárgynak felel meg a melléknevek sora; de ez csak véletlen. Ennek a féltekének az irodalma (...) bővelkedik eszmei tárgyokban, amelyek egy pillanat alatt állnak össze és bomlanak szét, a költői szükség szerint. Olykor csupán az egyidejűség alapján jönnek létre. Vannak tárgyak, amelyek két kifejezésből állnak össze, egyik vizuális, másik auditív: a hajnal színe és egy madár távoli rikoltása. Sok ilyen van: a napfény és a víz az úszó mellével szemben, a lehunytt szemmel látott, elmosódva rebegő rózsaszín, az az érzés, ahogy átengedjük magunkat egy folyó és egyben az álom ringatásának. Ezek a másodfokú tárgyak másokkal is kombinálódhatnak; a folyamat, bizonyos rövidítésekkel, gyakorlatilag végtelen. Híres versek vannak egyetlen óriási szóból. Ez a szó állítja össze a szerző teremtette *költői tárgyat*. Az pedig, hogy a főnevek realitásában senki sem hisz, paradox módon azt

¹ Pl. abban a mondatban, hogy *Nagymamám megrendelte nekem a könyvet*. a tárgy határozott, és ezt itt a főnév előtti *a* névelő árulja el nekünk (annak pedig, hogy épp ezt a névelőt választottuk, az a következménye, hogy az ige végződése is igazodik ehhez, vö. *Megrendelt egy/néhány könyvet, Könyvet rendelt* stb.). Akkor dönthetünk úgy, hogy határozott névelős kifejezést használok, ha azt feltételezem, hogy a hallgatónak tudnia kell, hogy miről beszélek (pl. azért, mert korábban már szó került arról a bizonyos könyvről). Ha ez a feltételezésem téves, a hallgató vissza fog kérdezni: *Milyen könyvet?* (vagyis: 'nem tudom, miről beszélsz').

² Egy fiktív ázsiai ország, Uqbar fiktív mitológiájának középpontjában álló fiktív bolygó.

eredményezi, hogy ezeknek vég nélküli a számuk. Tlön északi féltekéjének nyelveiben megvan az indoeurópai nyelvek összes főneve, és még sokkal több más is.”

Ezek a nyelvek kissé valóban szokatlannak tűnhetnek, ennek ellenére azonban úgy tűnik, teljességgel mégsem valóságidegen képződmények. Szilágyi N. Sándor (egyebek mellett éppen Borges fent idézett szövegére is hivatkozva) feltételezi: mielőtt a fogalmi gondolkodás (és a főnév) megjelentek volna (a többi állathoz, például a macskákhoz hasonlóan) valahogy úgy tapasztalhattuk meg a valóságot, ahogy az ige-alapú dél-tlön *Ursprache*, ősnyelv ábrázolja azt, sőt könnyen lehet, egy darabig az emberi nyelv is ehhez hasonló lehetett:

„[H]a a macska meglát egy közeledő kutyát, rögtön menekülni kezd, és mi a mi eszünk szerint arra gondolhatunk, hogy ehhez először fel kell ismernie, hogy az micsoda, meg kell állapítania, hogy »ez kutya«, és akkor a kutyáról való tudása alapján már tudni fogja, mit kell csinálni. De ez ott nem így megy, és most jobban megérthetjük nemcsak azt, hogy milyen is lehet macskának lenni, hanem azt is, hogy hogyan is működik a lelkünk. A macska számára a kutya nem valami, hanem történik, és hogy ezt hogy kell érteni, arra nekünk nagyon jó példáink vannak a nyelvünkben (...). Meglátunk a távolban egy felvillanást az ég alján, és azt mondjuk: *Villámlott*. [...]

[H]a [a macska] odanéz, nem azt látja, hogy *Ott van egy kutya!*, hanem hogy *Kutyállik!*, vagy *Kutya van!*. (Angolul még egyszerűbb ezt mondani: *It's dogging!*) És mivel ez is történik, ennek is intenzitása van (ami a kategorikus »kutya« fogalomnak nincs), és máris ott van a »MENNÉL INKÁBB kutyállik, ANNÁL INKÁBB szaladjak«, és ha »nagyon kutya van«, akkor most nagyon szaladjak. És ez nem is áll olyan távol a mi nyelvünktől, ha jól meggondoljuk, hiszen szerintem az, hogy *Kutya van a kertben*, éppen olyan alanytalan mondat, mint az, hogy *Baj van Köpecen*.

És ezzel nemcsak a macska van így, hanem még a viselkedésében hozzánk sokkal inkább hasonlító és az emberi beszédet is sokkal jobban értő kutya is. Csányi Vilmos írja a kutyákkal végzett sokrétű kísérletei alapján: »Azt hiszem, hogy a kutyák a beszédből az akciók jeleit értik meg. Számukra a főnevek keveset jelentenek. A cica nem egy dolog, amiről beszélgetni lehet, ami volt vagy lesz, hanem egy konkrét, a jelenben elvégezhető játékos vagy üldözéses akció, aminek persze van egy tárgya is. Ha mi is csak akciókban lennénk képesek gondolkodni, azért elég sok mindent megértenénk, bár csak az igéket használnánk, a főnevek, a határozószavak meg a nyelv egyéb csalafintaságai nélkül. Vajon mi is így kezdtük?« (Csányi 2012: 316). Szerintem valahogy így.

[...]

[H]onnan támadhatott volna nekünk mégis olyan ötletünk, hogy elkezdjünk csak úgy nevet adni dolgoknak, ha azt semmire sem használjuk, csak megnevezésre? Ez képtelenség, azzal úgy nem érünk semmit. Hanem úgy lehetett az, hogy mi mondatokkal kezdtünk el beszélni, hiszen különben semmi értelme, hogy megszólaljunk: ma is azért szólalunk meg, hogy mondjunk valakinek valamit valamiről (hacsak nem politikusok vagyunk). Azok a mondatok pedig

kezdetben egyszavas alanytalan mondatok voltak, és jórészt a környezet állapotáról szóltak (veszélyről például, egyre differenciáltabban kifejezve azt is, miféle veszélyről van szó, de másról is), és azokhoz nem kellett főnév. Aztán az ilyen mondatokhoz lettek (deiktikus³) határozószók, először irányjelölők, mert a viselkedésrendszerben az irány az alapvetően fontos, és akkor már lehetett olyanokat is mondani, amelyeket mi is szoktunk, még ma is: *Arrafelé villámlik*, iránnyal jelölve meg a helyet is.” (Szilágyi N. Sándor: *Hangulatfestés – de mit is festünk?* In: Kádár Edit–Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Motiváltság és nyelvi ikonicitás*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2015, 23–42. 31–32, 40–41.)

Feladatok

1. A fentiekből az is kiderül, hogy aki dél-tlönüül beszél, egyfajta nyelvelőttés nyelvet használ (ha a „nyelv” szót nagyon szigorúan a mai értelemben használjuk), ez pedig felvet néhány kérdést. Mindenekelőtt azt, hogy ha „Tlön északi féltekéjének nyelveiben megvan az indoeurópai nyelvek összes főneve”, elmondható-e valami ehhez hasonló a déli ősnyelvről is (nyilván nem a főnevekre vonatkozóan: a déliek nemcsak hogy nem hisznek a főnevek a létezésében, hanem általában nincsenek főneveik), vagyis átfordíthatóak-e (nehézség nélkül) az ismert emberi nyelvekre a dél-tlön ősnyelven megfogalmazott közlések, vagy tulajdonképpen a dél-tlöniek valahogy úgy beszélnek, ahogy a macskák (vagy rokonaik, a tlön láthatatlan tigrisek) beszélnének, ha – ad absurdum – nyelvi formába tudnák önteni azt, ahogy a világot érzékelik.

Minthogy erről a nyelvről mindössze annyit lehet tudni, amennyit Borges elárul róla, ezt egyértelműen elég nehéz lenne megállapítani, megbízható sejtések azonban megfogalmazhatóak ezzel kapcsolatban.

Próbáljátok meg az alábbi mondatokat dél-tlöniesíteni, vagyis átfordítani (magyar) személytelen igék⁴ és határozószók sorozatára (ezeket, ahol szükséges, nyugodtan elő is állíthatjátok a célnak megfelelően, szabályos képzéssel, a *holdallik*, *kutyállik* és más efféle alkalmi szóalakok mintájára)! Mit gondoltok, teljes egészében átalakítható ilyesféleképpen az alábbi mondatok mindegyike, számottevő veszteségek nélkül? Ha nem, mi az, ami nem dél-tlönisíthető, és miért nem?

α. Árad a folyó.

β. A sarkon túl van egy jó vendéglő.

γ. Az a sötét folt egy erdő.

δ. Az erdőben elszaporodtak a medvék.

ε. A medve nem fog megtámadni.

³ Rámutató jellegű, (a nyelven kívüli valóság elemeire) rámutatásszerűen utaló.

⁴ Olyan igék, amelyeknek csak egyes szám 3. személyű alakja lehet, pl. *Megint havazott.*; – *Neked is otthon kell lenned 6-ra?* – *Nekem is 6-ra kellene hazaérnem.*; *Lehet, hogy esni fog.*

- ζ. Sok az elöregedett fa, és az aljnövényzetet is ritkítani kéne.
- η. A medve nem fog megtámadni, ha nem érzi magát veszélyben.
- θ. Te nem vagy medve.
- ι. A becsületes megtaláló nagyvonalú pénzjutalomban részesül.
- κ. A becsület a régi világ egy túlértékelt erénye.
- λ. Nyelvünk kötőszavai logikai műveleteknek feleltethetők meg.

2. Az, ahogyan az észak-tlőni *Ursprache* működik inkább azt tükrözi (nyilván egyebek mellett), hogy a nyelvészek egy része hogyan próbálja megragadni a nyelv egy velejáróját, a nyelvi jelek (esetünkben leginkább a szavak, és azon belül is a főnevek) jelentését, mint azt, hogy az emberi nyelvek hogyan működnek vagy működtek. Az ún. jegyszemantika a jelentést jelentésjegyekre bontja; egy adott szó jelentésének leírásában az bír döntő jelentőséggel, hogy egy adott jelentésjegy érvényesül-e [+] a szó által jelölt dolog esetében, vagy sem [–]. A sokat emlegetett *macska* mint jelentéses szó jellemezhető például úgy, mint [+] élő, [+] állat, [+] gerinces, [+] ragadozó, [+] dorombolni képes, és így tovább. Megfelelő számú jelentésjegy felhalmozásával elviekben meglehetősen egyértelműséggel körülírható bármely (felbontható) szójelentés (a gyakorlatban természetesen vannak a módszernek hátulütői).

Nem kizárt, hogy a jegyszemantika megálmodói azt mondanák: a főnév jelentése az észak-tlőniben ebből adódóan megengedheti magának, hogy tökéletesen világos és egyértelmű legyen, minekutána minden egyes főnév mintegy a saját jelentésjegyeit rögzítő melléknevekből áll össze. Csakhogy egy olyan nyelv esetében, ahol a főnevek száma gyakorlatilag végtelen, felmerülhet az igény, hogy legalább a gyakrabban használt főnevek egy részét rögzítsék és szótárazzák – ha másért nem is, például mindazon dél-tlőniek kedvéért, akik nyelvtanulásra adnák a fejüket. Ilyen sajátos szerkezetű főnevek esetében ugyanakkor, nem teljességgel magától értetődő, hogy miként is lenne leginkább szerencsés hozzálátni ehhez.

Kíséreljétek meg létrehozni két észak-tlőni értelmező szótári szócikket két magyarra tükörfordított⁵ (lásd a borgesi *narancsszínű-halvány-égi* példáját), legalább négy-, legfeljebb tíz melléknévből álló) észak-tlőni főnévre vonatkozóan! A létrehozott főnevek egyike (de csak az egyike) olyan főnév legyen, amelynek megfelelője létezik a földi nyelvekben is!

⁵ Tükörfordításról akkor beszélünk, ha egy adott nyelvben megtalálható, több elemből álló nyelvi jelet, például egy összetett szót, úgy fordítanak le egy másik nyelvre, hogy az elemeket, melyekből a forrásnyelvi szó összeáll egyenként lefordítják, majd az eredeti (forrásnyelvi) elrendezésnek megfelelően egybeszerkesztik ezeket a lefordított elemeket (tükörfordítással hozható létre például a magyar *hidegfelvágottból* a híres-hírhedt *recesustăiat*, de ilyen tükörfordítás a kevésbé látványos *családorvos* is (vö. *medic de familie*) a házi orvos erdélyi megnevezésére, vagy ilyen az *anyanyelv* is, amely a német *Muttersprache* tükörfordítása).

II. feladat: Szuahéli (35 pont)

Az alábbi szavak a Kelet-Afrikában beszélt szuahéli⁶ nyelvből valók. Minden szó több szóelemből áll, és egy-egy magyar mondatnak feleltethető meg. Vizsgáljátok meg a szavakat, azonosítsátok az egyes szóelemeket, majd válaszoljatok a kérdésekre!

aliwaandika	Írt nektek. (szó szerint: írt titeket)	anakujua	Ismer téged.
ninakujua	Ismerlek.	mtaniona	Látni fogtok engem.
anasoma	Olvas.	nimembusu	Épp megcsókoltam őt.
ulituuliza	Megkérdeztél minket.	walisoma	Olvastak.
tulikuona	Láttunk téged.	nitawabusu	Meg foglak csókolni titeket.
anamjua	Ismeri őt.	tumewaandika	Épp írtunk nektek. (szó szerint: épp írtunk titeket)
mtasoma	Olvasni fogtok.	utanibusu	Meg fogsz csókolni.
walimpiga	Megütötték őt.	utatupiga	Meg fogsz ütni minket.
umeandika	Épp írtál.	wamewauliza	Épp megkérdezték őket.
mlimpiga	Megütöttétek őt.	tumewauliza	Épp megkérdeztük őket.

Feladatok

1. Írjátok le röviden és tömören a gondolatmenetet, ami alapján eljutottatok a szuahéli szavak szóelemekre bontásához és az egyes szóelemek azonosításához. A leírás során válaszoljatok a következőkre is:

- Soroljátok fel az egyes személyekre utaló összes szóelemet a magyar megfelelőivel együtt!
- Soroljátok fel az igetöveket!
- Mi jelöli a jelen, jövő, múlt és közelmúlt időt⁷?
- Mi a sorrendje a szóelemeknek?

2. A többes szám második személyű alanyok, valamint az egyes szám harmadik személyű tárgyak esetében a fenti példákhoz képest van egy kis bonyodalom. Amint az alábbi 5 példa mutatja mindkét szóelemnek két alakja is van, és a kettő közötti választás megjósolható a hangkörnyezet alapján. Az alábbi 5 és az előző 20 példa alapján írjátok le minél tömörebben és általánosabban azt a környezetet, amelyben a két szóelem két alakja megjelenik. Tudnotok kell, hogy az utolsó két példában egy eddig nem példázott, *-a-* időjel szerepel. Olyankor használják, amikor az ige egy állapotot vagy egy általános helyzetet ír le.

⁶ A szuahéli a bantu nyelvekhez tartozik. Anyanyelvi beszélőinek száma néhány millió, közvetítő nyelvként viszont több mint 130 millióan használják.

⁷ Ezt parafráztuk a magyarban 'épp IGE'-ként.

nilimwandika	Írtam neki (szó szerint: írtam őt).
tulimwona	Láttuk őt.
unamwuliza	Megkérdezted őt.
mwamwandika	Írtok neki. (szó szerint: írtátok őt)
mwasoma	Olvastok.

Megjegyzés: A megoldáshoz nincs szükség a szuahéli nyelv ismeretére, szótárra, fordítóprogramra stb. A feladat megoldható pusztán a táblázatbeli adatok elemzése által.

III. feladat: Papapana (30 pont)

A reduplikáció egy szóképzésre is használható eljárás, mely egy meglévő szó egyes részeinek teljes vagy részleges ismétlésén alapszik. Az alábbiakban a papapana⁸ nyelvben használatos reduplikációra láthatók példákat:

Alapszó	Jelentés	Reduplikációval létrehozott szó	Jelentés
de	visz/cipel	de~de	táska
tamu	eszik	tamu~tamu	étel
to'o	vág	to'o~to'o	kés
revasi	vér	re~revasi	piros
mero'o	sár	mero~mero'o	barna
pere	nyers	pere~pere	zöld

Feladatok

1. A fenti példák alapján milyen szerepe lehet a reduplikációnak a papapanában? Miben másak az egyes reduplikációval létrehozott szavak az alapszóhoz képest?
2. Ismerve az alapszavak jelentését, mit jelenthetnek az alábbi reduplikált szavak? Mindhárom példa esetében írjátok le, hogy milyen gondolatmenet vezetett el a megoldáshoz!

Alapszó	Jelentés	Reduplikációval létrehozott szó	Jelentés
pita	lép	pi~pita	
averu	lop	a~averu	
asire	kurkuma	a~asire	

3. Az alábbi papapana szavaknak nincs reduplikálatlan megfelelőjük, tehát nem reduplikáció eredményei. Ennek ellenére, hangismétlést tartalmaznak. Mivel magyarázható, hogy ilyen „ál-reduplikáció”-t használtak a papapana beszélők ezeknek a szavaknak a megalkotásakor?

Szó	Jelentés
bubukoi	színes
gerere	fehér
ovaovani	narancssárga

⁸ A papapana az ausztronéz nyelvcsalád maláj-polinéz ágának egyik nyelve. Pápua Új-Guineában beszélik, kb. 120 beszélőt jegyeztek 2000-ben.